

Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?*

RADKA DUDOVÁ, ALENA KRÍŽKOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

Increased Childcare Demands during the Covid-19 Pandemic: Care as a Burden or an Opportunity?

Abstract: The article focuses on how parents of school and younger children experienced school closures associated with the Covid-19 pandemic in the Czech Republic. Using an intersectional approach in qualitative research, we examine how parents coped with the increased demands of childcare and how their perception of childcare changed during the pandemic. More generally, we ask whether the pandemic situation was an opportunity for greater recognition and valuation of care. We present an analysis of serial qualitative interviews with 32 solo mothers and 19 parents living in couples that were conducted between the spring of 2020 and the summer of 2021. Parents had a both positive and negative experience of care during the Covid-19 pandemic. The first school closure in the spring of 2020 was perceived as a rather positive opportunity to step outside the course of everyday life. However, as the pandemic continued, the long-term negative effects that the increased care duties during lockdown had on people and especially mothers became apparent: a worsening labour market position, a deteriorating economic situation, and an increasing dependence of women on male breadwinners or on the social support system. The pandemic highlighted the paradox of reproductive work in late capitalism and showed how childcare has no market value in itself. Although in the first period of the pandemic parents experienced care to some extent as an opportunity, a source of meaning, and a rediscovered value, overall the pandemic did not lead to a greater recognition or valuation of care in society.

Keywords: care, pandemic Covid-19, risk, gender, parenting

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2022, Vol. 58, No. 4: 401–426

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.026>

* Tento text vznikl s podporou projektu „Genderové aspekty pandemie: redefinice péče v důsledku krize spojené s nemocí covid-19?“, financovaného GA ČR, č. 21-13587S.

** Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: doc. Mgr. Radka Dudová, Ph.D., PhDr. Alena Krížková, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: radka.dudova@soc.cas.cz, alena.krizkova@soc.cas.cz.

Společenská reprodukce a péče se v současnosti kromě nejužší rodiny odehrávají také v pečujících a vzdělávacích institucích. Určitý díl odpovědnosti za péči a vzdělávání přebírá veřejná sféra státu, a dokonce toto převzetí odpovědnosti vynucuje (viz povinná školní a předškolní docházka). Po vypuknutí pandemie covidu-19 na jaře 2020 ale tyto instituce náhle přestaly fungovat. Veškerá odpovědnost za péči a vzdělávání dětí přešla na rodiče a kvůli nutnosti omezit sociální kontakty se rodiny nemohly spolehnout ani na neformální síť podpory. Proměnil se tak vztah mezi produkcí a reprodukcí, který má v pozdním kapitalismu podobu odsunutí sociální reprodukce mimo centrum ekonomického zájmu [Fraser 2016; Uhde 2016]. Zároveň se péče během pandemie stala středobodem veřejných diskurzů – ve smyslu zvýšené potřeby starat se o sebe a o druhé [Walton 2020]. Zejména v první vlně na jaře 2020 převažoval rámeček sounáležitosti, solidarity a vděčnosti zdravotníkům a dalším pečujícím osobám. Přesto nebylo ohromné navýšení objemu péče, způsobené uzavřením škol a dalších pečujících institucí, které dopadlo primárně na matky mladších dětí, dlouhou dobu v politické debatě zaměřené na zvládání krize covidu-19 v ČR nijak problematizováno.

Rodiče malých dětí vzhledem ke své sociální heterogenitě a mizivé politické organizaci představují skupinu, která neměla mnoho možností mluvit do definice rizika, které pandemie covidu-19 představovala [viz Beck 1992]. Zejména některé skupiny rodičů se tak stávaly těmi, na které toto riziko dopadlo velmi negativně. Přenos odpovědnosti za veškerou péči a vzdělávání na rodiny proběhl víceméně v tichosti, jako by bylo samozřejmé, že pokud se člověk stal rodičem, měl toto riziko předvídat a přijmout. V rodinách se dvěma rodiči to zpravidla vedlo ke snížení počtu hodin strávených placenou prací a navýšení počtu hodin strávených péčí o děti u obou rodičů, ale zejména matek; v domácnostech sólo matek veškerá zodpovědnost padla na jednu osobu [Adams-Prassl et al. 2020; Hertz, Mattes, Shook 2020].

V předkládaném textu se zaměřujeme na to, jak rodiče mladších dětí zaskoušeli a zvládali toto navýšení objemu péče a jaké to mělo důsledky pro jejich životy. Zaměřujeme se jak na zkušenosti rodičů žijících v páru, tak sólo matek, se kterými jsme prováděly kvalitativní rozhovory v období od jara 2020 do léta 2021. Česká republika byla jednou z evropských zemí nejsilněji zasažených pandemií, přičemž uzavření škol a institucí péče zde trvalo nejdéle. S využitím intersekcionalního přístupu a na základě kvalitativního výzkumu odpovídáme na následující otázky: Jak rodiče zvládali zvýšené nároky péče o děti v době školních uzávěr a jak přitom vyjednávali mezi (placenou) prací a péčí? Jak se proměňovalo jejich vnímání péče o děti v průběhu pandemie jako příležitosti nebo jako břemene/zátěže a jaké faktory toto vnímání ovlivňovaly? Vedla pandemie spíše k setření socioekonomických nerovností mezi rodinami s malými dětmi, nebo je naopak zvýraznila? Obecněji, je možné vnímat situaci pandemie jako příležitost pro větší uznání péče a k jaké rekonfiguraci vztahů mezi produkcí a reprodukcí dochází?

Péče v době pandemie jako zvýraznění paradoxu pozdně kapitalistického systému?

Jako východisko pro zodpovězení těchto otázek nám slouží na jedné straně teorie rizikové společnosti Becka [1992] a na straně druhé feministické teorie zabývající se vztahem produktivní a reproduktivní práce. Nejprve představíme tato dvě východiska a následně zmíníme přístupy, které umožňují uchopit odlišné dopady rizika na různé kategorie a skupiny lidí a jeho vliv na sociální nerovnosti, a sice intersekcionalní přístup a teorii kompenzujících zvýhodnění.

Beck [2006] vychází z toho, že riziko je sociálně konstruovaný fenomén. Někteří lidé mají větší možnosti definovat rizika než ostatní. Moc definovat rizika se tak stává hlavní linií nerovnosti v moderní společnosti. Riziko je navíc individualizované: každý jednotlivec musí ve výsledku zvládat nejistotu v moderním světě sám, což je důsledek toho, že expertní systémy nutně selhávají v racionálním managementu rizik. Aniž by měl k dispozici racionální vědění či pomoc institucí, jedinec je volán k zodpovědnosti – má se chovat tak, aby sám naprosto neznámým a nepředvídatelným rizikům předcházel. Jedinec si má tedy poradit sám, zároveň ale nemůže uniknout moci definice rizika ze strany expertních systémů. Globální rizika vytvářejí sociální zranitelnost a celosvětově nejhůře dopadají na lidi znevýhodněné, bez zdrojů a přístupu k moci. V knize *Riziková společnost* Beck [(1986) 1992] sice vyslovil tezi, že šíření modernizačních rizik bude ve finále relativizovat sociální rozdíly a hranice, a rizika tak budou působit objektivně vyrovnávacím způsobem. Zároveň ale poukázal na to, že možnosti a schopnosti vyrovnávat se s rizikovými situacemi, vyhnout se jim nebo je kompenzovat, jsou vzhledem k různým příjmovým a vzdělanostním vrstvám rozděleny nerovnoměrně.

Beck a Beck-Gernsheim [1995] poukázali na vnitřní rozpor pozdního kapitalismu, který spočívá v tom, že požadavky trhu práce zásadním způsobem kolidují se zájmy rodiny, tedy se zájmy sociální reprodukce. Navázali tak na feministické autorky, které tento paradox reflektovaly před nimi. Heidi Hartmann, vycházejíc z Engelse, poukázala na vzájemnou provázanost produkce a reprodukce (produkce lidí, vztahů, komunit) v základních strukturách kapitalismu [1979]. Tyto dva procesy jsou neoddělitelné a společně tvoří sociální organizaci, ve které žijí lidé v daném čase a prostoru. Obě jsou pro kapitalistický systém nezbytné – bez ohledu na to, nakolik fungují strukturálně a prostorově odděleně. Podle Nancy Fraser je pro kapitalismus obecně charakteristická „kontradikce sociální reprodukce“ [Fraser 2016]. Na jedné straně je sociální reprodukce nezbytnou podmínkou pro dlouhodobě udržitelnou akumulaci kapitálu, na straně druhé tendence kapitalismu k neomezené akumulaci vede k destabilizaci samotného procesu sociální reprodukce, na které přitom závisí. Jinak řečeno, bez rození dětí, péče o ně a jejich vzdělávání, starání se o staré a nemohoucí, péče o komunitu a okolí, přírodu a o sdílené významy a kulturu, která umožňuje kooperaci, není kapitalismus možný. Zároveň se ale kapitalismus ve svých různých formách snaží sociální reprodukci potlačit, destabilizovat a znemožnit [ibid.]. Samotné roz-

dělení na dvě protikladné sféry – domácí a veřejnou, reprodukce a produkce – je přitom falešnou dichotomií [viz např. Jennings 1993]. Podle Fraser byla reproduktivní práce se vznikem kapitalistických společností oddělena od zbytku lidských aktivit a odstrčena do nově ustavené „domácí sféry“, přičemž její sociální význam byl zneviditelněn.

Pandemie covidu-19 svým způsobem tento strukturní rozpor zviditelnila. Způsob organizace sociální reprodukce ve finančním kapitalismu podle Fraser spočívá v omezování veřejných služeb, stlačování času disponibilního pro pečující práci, v marketizaci péče, přesouvání sociální reprodukce na chudší ženy a budování stále delších „řetězů péče“. V době pandemie a souvisejících lockdownů tento přesun péče náhle nebyl tak snadný a „řetězy péče“ byly přerušeny. Náhle bylo zřejmé, že bez péče (o nemocné, o nemohoucí, o děti) ekonomický systém nemůže fungovat. Zároveň byla ale tato péče vnímána jako ohrožení pro systém.¹ „Pandemie zviditelnila drsnou realitu této krize reprodukce, která znevýhodňuje na základě intersekcionálních rozdílů.“ [Ozkazanc-Pan, Pullen 2021] Podle Uhde [2016] totiž v kapitalismu dochází k „pokřivené emancipaci“, kdy vyvázání se z břemena neplacené práce a péče je dostupné jen některým, např. socioekonomicky zvýhodněným skupinám žen prostřednictvím nákupu pečujících služeb. Tato intersekcionální výhoda byla v první vlně pandemie v důsledku lockdownu v podstatě znemožněna a do určité míry tak došlo k vyrovnání podmínek pro pečující a tím ke zviditelnění tohoto všeobecného neuznání významu péče jako reproduktivní práce pro společnost a pro fungování kapitalistického systému produkce.

Pandemie jako zvětšovací sklo ukázala tento paradox vepsaný do podstaty pozdního kapitalismu. Tím, že se produktivní práce do určité míry přesunula do sféry domova a zároveň přestaly fungovat veřejné instituce péče, se péče totiž náhle přesunula z „okraje“ společenské pozornosti přímo do času a prostoru, kde se odehrávala i placená práce. Předchozí uspořádání založené na odsunutí reproduktivní práce na okraj ekonomického systému nemohlo nadále fungovat. Řada feministických autorek ve znovuobjevené péči spatřovala potenciál transformace a politického odporu. Podle Ellie Walton [2020] věnování se (a věnování pozornosti) reproduktivní práci je samo o sobě subverzivní aktivitou, jelikož směřuje k tomu, aby byly zdroje směřovány k těm nejzranitelnějším, a zvýrazňuje hodnotu žen a jejich práce. Vlna vzájemné pomoci v rámci komunity, solidarita, starost o sebe a o druhé, která charakterizovala zejména první vlnu pandemie, se stala zdrojem naděje. Pandemie mohla být příležitostí, kdy by etika péče převládila nad chladnou racionalitou trhu [Miller 2021; Branickí 2020] a kdy by došlo

¹ Viz veřejně vyjadřované obavy některých politiků a podnikatelů z toho, kdo bude pracovat, pokud budou mít rodiče nárok na dávku ošetřování člena rodiny v době uzávěry škol – bez reflexe toho, kdo bude pečovat o děti, pokud tento nárok mít nebudou, např. zde: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/osetrovne-vlada-spor-malacova-schillerova.A200925_093452_domaci_kop.

k přenastavení rozdělení mezi produkcí a reprodukcí a celého genderového řádu [viz Fraser 2016].

Jak poukázaly Helen Wood a Beverley Skeggs [2020], zviditelnění péče, například v podobě různých komunitních forem poděkování zdravotníkům, ale ještě neznamená spravedlivé ocenění a uznání péče. Podle Helen Lewis [2020] vedlo zvýšené zatížení žen reprodukční prací během pandemie k prohloubení genderové nerovnosti. Éva Fodor et al. [2021] mimo jiné upozornily na to, že nové formy práce, jako je home office, mohou během pandemie prohlubovat genderové nerovnosti v péči o děti. Johnston, Mohammed a van der Linden [2020] porovnávali data z Austrálie a Kanady. V obou zemích se v době lockdownu výrazně zvýšil počet hodin, které ženy trávily péčí o děti. To se zejména v Kanadě projevilo zhoršením mentálního zdraví žen. Tyto výzkumy naznačují, že spíše než příležitostí či nadějí pro lepší uznání a ocenění péče pandemie představovala situaci, kdy se péče stala ještě více břemenem pro ty, kdo ji museli vykonávat v mnohem větším objemu, bez podpory a se sníženými zdroji.

Jak konstatuje Beck [2006], realizace rizika dopadá nejhůře na lidi znevýhodněné, kteří nemají žádnou nebo jen velmi omezenou možnost zasahovat do definice rizika, ale nesou většinu nákladů s touto definicí spojených. Z hlediska reprodukční práce se jedná o rozdílné pozice těch, kdo mají a kdo nemají závazky péče, ale také o rozdíly uvnitř skupiny rodičů či pečujících. Intersekcionalní přístup je v situaci pandemie obzvlášť nutný, jelikož celková pozice jedince a jeho schopnost zvládat krizovou situaci není pouhým součtem těchto charakteristik, ale vyplývá z průsečíku os pozic a znevýhodnění, na kterých se jedinec nachází. Jako intersekcionalní chápeme teoretický a metodologický přístup, jehož cílem je zkoumat provázanost různých zdrojů nerovností a procesů z(ne)výhodňování. Na rozdíl od přístupu, ve kterém jsou zdroje nerovností (např. vzdělání, etnicita nebo gender) analyticky považovány za vzájemně nezávislé, intersekcionalní výzkum aplikuje „multiplikativní“ přístup [Choo, Ferree 2010: 131]. Ten se přímo zaměřuje na zkoumání toho, jak se zdroje nerovností ve svém vlivu vzájemně utvářejí. Collins [1990: 276] hovoří o existenci struktury nerovností, která se vztahuje k různým oblastem distribuce moci. V rámci této struktury může jedinec zažívat zároveň znevýhodnění i zvýhodnění podle svého konkrétního kombinovaného statusu [Browne, Misra 2005: 489]. Výsledná pozice jedince na průsečíku os z(ne)výhodnění je navíc závislá na konkrétním historickém čase a místě, resp. odehrává se v konkrétním časovém a prostorovém kontextu. Anthias [2013] hovoří o sociálním umístění (social location) a o chronografickém kontextu, který vždy představuje specifickou hierarchii mocenských vztahů. Nejde tedy pouze o identitu, která se utváří multiplikací zdrojů znevýhodnění, ale i o strukturální úroveň, tedy prostorově i časově dynamický kontext, ve kterém se tyto nerovnosti vzájemně utvářejí [Anthias 2013: 131]. Jednotlivé vlny pandemie a měnící se vládní opatření a omezení fungování veřejných zařízení péče a vzdělávání i některých oborů podnikání tak byly dynamicky se proměňujícími kontexty, ve kterých se proměňovaly i příležitosti lidí na různých průsečících z(ne)výhodnění.

Teorie kompenzujících zvýhodnění naznačuje, že ti, kteří se nacházeli před začátkem pandemie ve zvýhodněných pozicích, mohli využít toto zvýhodnění pro lepší zvládnutí krize [viz Bernardi, Gil-Hernández 2021]. Všichni rodiče předškolních a školních dětí bez ohledu na své sociální pozice museli čelit zvýšeným nárokům péče. Pro některé to ovšem bylo obtížnější než pro jiné. Zároveň byly linie zvýhodnění/znevýhodnění v době pandemie pravděpodobně vedené trochu jinak než před ní. Ke „starým“ nerovnostem (socioekonomický status, vzdělání, příjem, gender, rasa/etnicita, rodinný status, závazky péče atd.) se přidávaly další dimenze: např. sektor práce, tedy to, zda lidé mohli nadále vykonávat svou práci, či jim v tom bylo protipandemickými opatřeními zabráněno, zda měli možnost pracovat z domova či jak vysoké riziko nákazy jejich práce představovala.

Cílem tohoto článku je prozkoumat prolínání a posouvání hranic mezi produkcí a reprodukcí z perspektivy rodičů, kteří pečovali o děti ve věku do čtrnácti let v období celonárodních školních uzávěr spojených s šířením nemoci covid-19 v letech 2020 a 2021 v ČR. Cílem je zjistit, jak rodiče prožívali onen střet mezi reproduktivní a produktivní prací v mimořádné situaci, kdy došlo k rozplynutí prostorových, časových i významových hranic mezi oběma. Využíváme přitom intersekcionalní přístup, tedy budeme věnovat pozornost tomu, jak se toto vnímání a prožívání zvýšeného objemu péče lišilo podle pozic v průsečíku os jednotlivých z(ne)výhodnění.

Metodologie

Pro zodpovězení výzkumných otázek využíváme kvalitativní analýzu rozhovorů s rodiči dětí mladších čtrnácti let, které jsme prováděly v průběhu celého období trvání krize covidu-19, tedy od jara 2020 do léta 2021. Scénář rozhovorů se zaměřoval na následující okruhy: dopady pandemie covidu-19 na placenou práci, na ekonomickou situaci, na péči o děti a na mentální zdraví; zdroje podpory, hodnocení situace a očekávání do budoucna. Polostrukturované rozhovory byly v naprosté většině prováděny telefonicky, případně s využitím digitálních video platform. Otázky byly kladeny volně a dávaly dotazovaným dostatek prostoru rozvíjet vlastní interpretace a vnášet do rozhovoru nová témata. Součástí korpusu, který v tomto článku analyzujeme, je soubor sedmnácti opakovaných rozhovorů se sólo matkami, které se v únoru 2020 účastnily kvalitativního výzkumu na téma *Bariéry pracovního uplatnění sólo matek* pro organizaci Aperio [viz Dudová 2020] a byly před pandemií ekonomicky aktivní. Tyto rozhovory byly provedeny v průběhu května a června 2020 a následně znovu v zimě 2020/2021. Z hlediska socioekonomického postavení a vzdělání se jednalo o různorodý vzorek matek žijících samy se svými dětmi. Dále bylo do výzkumu zahrnuto patnáct rozhovorů se sólo matkami, které byly významně dotčeny krizí, provedených v květnu 2021. Vzorek tak zahrnuje i rodiče (matky) silně ekonomicky a sociálně znevýhodněné: zčásti to byly ženy, které byly před pandemií dlouhodobě nezaměstnané a žijící

pod hranicí chudoby, některé pouze se základním vzděláním. Zčásti to pak byly ženy, jejichž domácnosti sice před pandemií měly celkem uspokojivou životní úroveň, ale kvůli pandemii tyto ženy přišly o práci a o příjem. Dále do analýzy vstoupilo deset opakovaných rozhovorů s rodiči žijícími v páru (pět rodičovských párů), kdy byli dotazováni oba partneři odděleně (dvě vlny; květen a listopad 2020). Tyto páry byly kontaktovány v první vlně pandemie na základě osobních známostí. Jedná se o rodiče se středním či vyšším středním socioekonomickým statusem – většinou měli oba vyšší vzdělání a byli před pandemií zaměstnaní, jejich domácnosti byly relativně dobře ekonomicky situované. Vzorek zahrnuje i devět rozhovorů s rodiči podnikajícími v oborech omezených pandemií (čtyři muži a pět žen, rozhovory v létě 2021): gastronomie, kultura, cestovní ruch a služby. Jednalo se převážně o OSVČ, tedy samostatně podnikající bez zaměstnaných, které jsme rekrutovaly prostřednictvím osobních sítí známých. Zaměření na obory, jejichž činnost byla alespoň v nějaké fázi pandemie omezena vládními opatřeními, umožňovalo nahlédnout dopady pandemie v podobě nejisté a často překerní situace podnikajících, kteří byli nuceni se s důsledky těchto omezení vyrovnávat a činit nová podnikatelská a pracovní rozhodnutí zároveň s tím, jak čelili i zvýšeným nárokům na péči o děti. Vzorek je tedy velmi heterogenní z hlediska rodinné situace rodičů, zachycuje rodiče v různých ekonomických situacích a pracovních postaveních a v různých okamžicích trvání koronavirové krize. To klade značné nároky na analýzu, ale zároveň představuje výhodu, jelikož vzorek umožňuje zachytit různé pozice a průsečíky z(ne)výhodnění rodičů v průběhu celé krize – konkrétně se jedná o osy rodinného stavu (sólo rodiče a páry), vzdělání, postavení v placené práci a ekonomického postavení. Cílem analýzy bylo identifikovat opakující se témata a vzorce a ukázat, do jaké míry bylo prožívání a zvládání zvýšeného objemu péče podobné pro všechny rodiče, případně na jakých podmínkách záviselo a jak se vyvíjelo v čase.

Vzhledem k tomu, že rozhovory probíhaly v době vrcholících vln pandemie nemoci covid-19, při sběru dat jsme se v první řadě řídily snahou komunikační partnery a partnerky zdravotně neohrozit a dodržovat pravidla a opatření zamezující nákaze. Proto byla naprostá většina rozhovorů prováděna distančně (osobně jsme vedly jen několik rozhovorů s lidmi, se kterými jsme se stýkaly i v běžném kontaktu). Zatímco rozhovory s rodičovskými páry a s podnikajícími byly prováděny s využitím on-line platform umožňujících audio i video spojení, rozhovory se sólo matkami byly vždy vedeny telefonicky. Telefonický rozhovor jim poskytoval větší časovou flexibilitu a zároveň nekladal požadavky na jejich technické vybavení. Zároveň komunikačním partnerkám umožnil naprostou anonymitu, což podle našich zkušeností vedlo i k větší ochotě sdílet i nepříjemné či stigmatizující zkušenosti. Za poskytnutí rozhovoru byla zúčastněným nabídnuta odměna s cílem jim jejich čas a ochotu sdílet svůj příběh nějak kompenzovat. Rozhovory byly doplněny o odkazy na pomocné organizace, pokud o to dotázaní/dotázané projeví zájem. Komunikační partnerky a partnery jsme na začátku rozhovoru informovaly o povaze a účelu výzkumu a požádaly je o výslovné vy-

řádění souhlasu s poskytnutím rozhovoru a jeho využitím pro výzkumné účely. Všechny rozhovory byly následně anonymizovány a zúčastněným byl přidělen pseudonym. Nahrávky rozhovorů byly přepsány a analyzovány s pomocí softwaru Atlas.ti.

Analýza byla v prvním kroku prováděna metodou interpretativní fenomenologické analýzy (IPA) [Alase 2017]. Cílem této metody je porozumět žité zkušenosti člověka, prozkoumat, jak vnímá a vysvětluje si události a zkušenosti, a takto porozumět určitému fenoménu (události či procesu). Předpokládá, že zkoumaná zkušenost je vždy vázána na konkrétní čas, perspektivu a vztahy daného individua a jako taková je jedinečná. Její porozumění je ale vázáno na interpretaci výzkumníka/výzkumnice. Analytický proces charakterizuje snaha porozumět zkušenosti z úhlu pohledu respondenta/respondentky a zároveň kritická interpretace (toho, co bylo zamýšleno, co zůstalo nevyřčeno, co je neuvědomováno). Analýza spočívá v opakovaném pročitání textu, identifikaci vynořujících se témat, vytvoření seznamu klíčových témat a propojení témat všech případů. Témata osvětlují zkoumanou zkušenost. Tato metoda je pokládána za vhodnou pro zkoumání změny či existenciálního momentu.

Jako původně psychologická metoda byla ve svém počátku více orientována na porozumění individuální zkušenosti než širším sociokulturním aspektům. Využití IPA v sociologii vyžaduje postoupení na vyšší úroveň abstrakce a propojování individuálních výpovědí s širšími teoretickými a historickými sociokulturními souvislostmi. Proto v druhém kroku vycházíme z přístupu kritické a feministické sociologie. Ve shodě s přístupem „analytical bracketing“ Gubriuma a Hosteina „uzávorkujeme“ pohled na individuální interpretace a prožívání a přepneme pozornost na to, co je interpretováno a prožíváno, s jakými zdroji a s jakými důsledky. To umožní zachytit působení mocenských struktur a tím problematizovat a politizovat soubor toho, co by jinak mohlo být jednoduše pokládáno jen za individuální a arbitrární konstrukci [Holstein, Gubrium 2011]. Využíváme přitom metod intersekcionalního výzkumu [Choo, Feree 2010]. Ukazujeme dlouhodobé důsledky analyzovaných zkušeností z hlediska socioekonomických a genderových nerovností a pozic aktérek a aktérů v síti os z(ne) výhodnění. Nejprve popisujeme prožívání a zkušenosti rodičů s péčí, přičemž vycházíme primárně z výsledků interpretativní fenomenologické analýzy. Následně kriticky nahlížíme na jejich zkušenosti a na základě jejich výpovědí zkoumáme zdroje, institucionální souvislosti a dlouhodobé důsledky zvýšeného objemu péče v pandemii. Kombinace těchto přístupů nám umožňuje vymanit se z jednostranného pohledu na péči a reprodukivní práci jako na břemeno nebo naopak jako na zdroj či hodnotu. Díky tomu dokáže naznačit odpověď na hlubší teoretickou otázku: do jaké míry se pandemie stala příležitostí narušit nerovný vztah mezi produktivní a reprodukivní prací v pozdním kapitalismu? Do jaké míry tento společenský šok vedl ke zviditelnění a případně i uznání a ocenění péče?

Péče jako příležitost? Prožívání prvního lockdownu na jaře 2020

Dne 11. března 2020, deset dní po objevení prvního případu onemocnění covid-19 v České republice, vláda rozhodla o plošném zákazu osobní přítomnosti žáků a studentů na vzdělávání a studiu na českých základních, středních, vyšších odborných i vysokých školách. Uzavření bylo avizováno dva dny předem s tím, že bude trvat dva týdny. Nakonec byly školy postupně otevírány až od 25. května 2020 (první stupeň ZŠ a závěrečné ročníky), pro ostatní se již do konce roku neotevřely. Mateřské školy a další instituce byly postupně uzavírány svými zřizovateli.

Neustálá a dlouhodobá přítomnost dětí v domácnosti znamenala pro rodiče obrovský nárůst objemu práce a péče. Náročnost se proměňovala podle věku dětí: předškolní děti potřebovaly neustálou pozornost, školní děti asistenci s distančním vyučováním. Přítomnost více lidí generovala větší potřebu domácích prací – úklidu, vaření, nakupování. Všechny tyto aktivity, jejichž cílem je zajistit a uchovat zdraví, pohodu a rozvoj svého okolí, označujeme jako péči, přičemž v tomto textu se zaměřujeme na péči neplacenou, probíhající uvnitř domácností [podobně Fraser 2016].

Pro některé komunikační partnery a partnerky došlo vlivem „pandemického šoku“ navíc i k nárůstu pracovní zátěže v zaměstnání či podnikání, jelikož museli rychle přizpůsobit práci a chod firmy novým podmínkám:

Takže pro mě vlastně ten stres, který byl spojený s tím přesunem a s tou „mnohoročí“, kterou jsem měla, byl spojený hlavně s tím, že jsem ze dne na den musela vymýšlet novy věci a začít úplně od píky. A nikdo nevěděl, co bude, jak to bude fungovat, co se bude dál v té oblasti dělat, jaký vývoj se dá očekávat. (...) Já už jsem byla tak vyčerpaná, měla jsem toho tak plný zuby. A dávalo mi hrozně zabrat pečovat o ty děti a nebýt na ně hnusná. (Ronja, v partnerství, VŠ, OSVČ PR konzultantka, 2 děti, 8 a 5 let, květen 2020)

Zejména pro matky bylo obtížné vymezit si hranice a svůj „prostor“, ať už skutečný nebo mentální, kdy se mohly věnovat své placené práci [viz také Mallett, Marks, Skountridaki 2020]. Sólo matky v našem vzorku se v této situaci zpravidla nemohly spolehnout vůbec na žádnou pomoc zvenčí. Placená práce jim pak zasahovala do veškerého času:

A samozřejmě v tu chvíli to vycházelo třeba na celý den, protože do toho musí člověk ještě vařit a obstarávat běžné věci. Takže tím pádem jsem nedodržela žádnou pracovní dobu, prostě jsem pracovala, tak jak bylo nutný v každý volný chvíli, a bylo jedno, jestli je pátek večer nebo víkend. Prostě tak, aby se vždycky za ten týden splnilo. (Pavla, sólo matka, VŠ, projektová manažerka v IT, 2 děti, 10 a 7 let, SČ, červen 2020)

Přes zátěž a vypětí, které rodiče – hlavně matky – v rozhovorech popisovali, ale v jejich celkovém hodnocení událostí prvního lockdownu na jaře 2020 poměrně překvapivě převládaly momenty, kdy byla situace popisována pozitivně. V těchto momentech můžeme hledat potenciál péče jako příležitosti k subverzi, odporu nebo proměně hodnot, jak o něm hovoří např. Walton [2020], nebo k posílení sebe sama [Ahmed 2017]. V rozhovorech jsme identifikovaly čtyři témata, ve kterých zvýšený objem péče nepředstavoval (jen) břemeno, ale také zdroj či příležitost.

Péče jako znovuzískání vlastní hodnoty

Pro mě to bylo takový, v mých příjmech se nezměnilo nic. Ale z mého pohledu, pro někoho to tady bude ošklivý, jak to řeknu, ale já jsem byla ráda, že to přišlo, protože si myslím, že to možná i přijít mělo, aby se ten svět tak trochu zastavil. Aby ty lidi se zastavili, otevřeli oči a začali trochu přemýšlet. A mě to v té době dalo hodně, nás to spojilo, se mnou, vlastně se synem i s dcerou, jsme k sobě našli cestu. (Karla, sólo matka, ZŠ, nezaměstnaná, 2 děti, 10 a 6 let, červen 2020)

Matky jako Karla, které byly před lockdownem nezaměstnané nebo podzaměstnané, interpretovaly v první vlně rozhovorů svou zkušenost intenzivní péče o děti v době školní uzávěry jako příležitost znovu ustavit svou vlastní hodnotu jak pro ostatní, tak pro sebe samé. Jejich situace – to, že nepracují a starají se o děti – náhle dostala nový smysl. Ve stejné situaci se totiž najednou ocitly všechny ženy, i ty dříve „úspěšné“, tj. úspěšné na pracovním trhu. Situace lockdownu tak odstranila stigma spojené s tím, že čerpají sociální dávky a nemají placenou práci. Lockdown vnímaly jako pozitivní přestávku: zastavil se tlak, aby si našly práci, který pocítovaly ze strany úřednic, sociálních pracovníků a zobecněných druhých, ale který i samy internalizovaly.

Jelikož jejich sociální příjmy zůstaly zachovány, nemusely zpočátku řešit zhoršení ekonomické situace rodiny. Vzhledem k tomu, že jejich nízké příjmy jim ani v běžných dobách neumožňovaly cestovat či chodit za kulturou, uzávěra příliš nezměnila jejich způsob života. Vzhledem k náročnosti péče o děti a distančního vyučování byly rády, že se nemusí věnovat placené práci a mohou věnovat čas dětem. Nezaměstnané ženy většinou předpokládaly, že si v brzké době po skončení pandemie práci najdou, nejpozději v září po začátku školního roku, a jejich situace se stabilizuje.

I matky žijící v partnerství ale v některých případech vnímaly první lockdown jako možnost zastavit se, „vrátit se sama k sobě“, věnovat se více svým zálibám a přehodnotit, co je v životě důležité. To se týkalo žen, které již měly starší děti a byly finančně zajištěné prostřednictvím příjmu svého partnera. První lockdown tak některé ženy v našem vzorku vnímaly jako příležitost k posílení své vlastní hodnoty a pozitivní identity, jelikož jim umožnil prožívat a definovat sama sebe prostřednictvím péče, času tráveného společně s rodinou a mimo běžné a zažité hodnotové vzorce světa placené práce.

Péče jako příležitost obnovit a prohloubit vztahy

To se běžně o tom víkendů nestane, že bychom byli takhle napojení. Ten víkend většinou taky tak prosvíštíme, když jsme rozcestovaní, ale v té karanténě to bylo takový jako –, to rodinný semknutí. (Robert, v partnerství, VŠ, OSVČ obchod, 2 děti, 8 a 5 let, květen 2020)

Díky nuceně společně strávenému času s dětmi a distančnímu vzdělávání rodiče získali podle svých slov čas dětem naslouchat, věnovat se novým aktivitám, zjistit, co dělají ve škole, jak jim to jde a co je baví či trápí. Tento pozitivní aspekt vyzdvihovali skoro všichni rodiče a zejména otcové dotazovaní po skončení první vlny pandemie v ČR. Distanční vzdělávání sice představovalo zátěž, ale také rodičům umožnilo nahlédnout do toho, jak funguje škola jejich dětí, a jak fungují děti při učení.

Rodiče hovořili o upevnění a prohloubení rodinných vztahů. Poté co se v rámci rodiny a mezi partnery vyjednala a ustavila určitá pravidla, což většinou trvalo jeden až dva týdny, komunikační partnerky a partneři hovořili o tom, že si znovu začali vážit svého partnera/partnerky nebo že zjistili, jak jsou jejich děti „fajn“. Nejen že byl lockdown příležitostí ke sdílení a kooperaci; kooperace a vzájemná ohleduplnost byly také podmínkou, jak to doma spolu vydržet. „*A naučilo nás to víc kooperovat. Protože nám nic jiného nezbylo.*“ (Rebeka, v partnerství, VŠ, lékařka, 3 děti, 8, 4 a 1 rok, červen 2020)

Přílišná blízkost také může být zdrojem konfliktů a stávající nesoulad se může prohloubit. V našem souboru se ale neobjevily páry, které by vyprávěly o vyhrocení sporů během karantény; naopak, postupem času se naučily spolupracovat a našly způsoby, jak zmírňovat napětí. Péče v lockdownu pro některé rodiče navíc představovala nově otevřenou možnost, jak realizovat ideál „intenzivního mateřství/rodičovství“ [Faircloth 2014; Hays 1996]. Některé zaměstnané matky se k tomuto ideálu přikláněly i před pandemií, ale kvůli času trávenému mimo domov jej nemohly naplňovat. To, že se svými dětmi byly 24 hodin denně během několika měsíců, je vedlo k tomu, že začaly promítat tento model i do oblastí, které dříve patřily vzdělávacím institucím. Stela například sama vychovávala tři děti. Vystudovala speciální pedagogiku, prozatím si ale pouze přivydělávala práci ve skladu na dohodu o provedení práce, protože její nejmladší dítě stále nebylo přijaté do mateřské školy. V rozhovoru v únoru 2020 vyjádřila přesvědčení, že si od září bude muset hledat práci na plný úvazek, aby již nebyla závislá na sociálních dávkách. V době prvního lockdownu si ale velmi užívala to, že se s dětmi připravovala do školy, viděla, jak děti pracují a jak funguje jejich škola, a rozhodla se, že si chce takovéto volnější uspořádání zachovat.

Takže jsme si užili i spoustu zábavy s nějakými naučnými videi. Rozhodně to byla dobrá zkušenost, hezká, a mně to přišlo hrozně fajn, takže bych i do budoucna ráda zůstala víc doma, kdybych měla možnost mít ten čas pro děti a procházet s nima tu školu. Nebýt opravdu zaseklá někde v práci osm a půl hodiny denně. (Stela, sólo matka, VŠ, DPP balení zboží, 3 děti, 12, 9 a 5 let, květen 2020)

Lockdown jí i dalším rodičům poskytl možnost větší kontroly nad vzděláním dětí i nad školou jako institucí. V souladu s konceptem „intenzivního mateřství“ upřednostnila péči o děti, aby jim poskytla ty nejlepší podmínky pro život. Pandemie určitě znamenala zvýšení nároků kladených na matky (i otce), které model intenzivního rodičovství praktikovaly. Zároveň ale některým poskytla možnost „kompenzovat“ svou předchozí nepřítomnost tím, že nyní byly doma a dětem se věnovaly. První vlna vedla některé rodiče k upřednostnění zájmů a potřeb jejich dětí před nároky systému, ve kterém je hodnota jedince určována jeho pozicí na pracovním trhu a jeho ekonomickou nezávislostí na ostatních a na státu.

Péče jako příležitost ke zvládnutí krize

Řada dotazovaných matek, ale i někteří otcové vnímali péči jako hodnotu, která jim pomohla vyrovnat se s nejistotou v době, kdy stávající normy a hodnoty náhle ze dne na den přestaly platit. Péče, kterou dávali svým dětem, měla nezpochybnitelný smysl, strukturovala jejich každodenní činnosti a umožňovala se tak lépe vyrovnat s krizí. Rodiče hovořili o objevení smyslu v jednoduchých aktivitách s dětmi. Sice došlo k přerušení předchozích pravidelných praktik a rituálů (odchod do školy, kroužky, víkendové výlety a cestování), rodiče se ale zvláště vzhledem k potřebám dětí snažili rychle najít nové. Sdíleli pak překvapení, že v těchto nových pravidelných činnostech nacházeli uspokojení, i když by je to nikdy dříve nenapadlo. Vzhledem k tomu, že pobyt mimo domov byl omezen na okolní přírodu bez hřišť a organizovaných aktivit, vymýšleli společné hry, navštěvovali nová místa a trávili s dětmi nestrukturovaný čas, jako například Aneta:

Že jsme třeba dojeli k nějaké vodě, k rybníku, a já jsem si třeba sedla a kluci si tam prostě hráli s klackama a byli vlastně hrozně rádi v té přírodě, jsem si to jako uvědomila, že to bych si chtěla zachovat, nebo v tom pokračovat. I když už to třeba nejde tak často. Tak vlastně nás to tak obohatilo. (Aneta, sólo matka, SŠ, zdravotní sestra, 3 děti, 11, 8 a 5 let, květen 2020)

To nejenže podle jejích slov obohatilo její vztah s dětmi, také to přineslo určitou psychickou pohodu jí samotné. Zdrojem životní pohody mohla být i performance genderových rolí neboli „dělání genderu“, pro kterou péče poskytovala prostor: „Teď jsem byla víc doma, tak jsem se začala víc starat o tu domácnost. Začalo mě bavit i hledat třeba nějaký recepty, uvařit z mála...“ (Laura, sólo matka, VOŠ, zaměstnaná v divadle, dítě 3 roky, červen 2020)

Sophie Hennekam a Yuliya Shymko [2020] dospěly ve svém kvalitativním výzkumu zvládnutí krize covidu-19 k závěru, že v okamžiku, kdy dojde ke katastrofě, performování genderu může poskytnout prvotní orientaci uprostřed chaosu. Jelikož ostatní normy a stávající řád přestávají platit, můžeme nalézt do-

časnou stabilitu a kompenzaci ve známých genderových předpisech. Matky tak nacházely uspokojení v každodenních pečovatelských aktivitách, využívaly čas doma k vaření a pečení, pouštěly se nově do šití a zaváření. Jednání v souladu s převažujícími genderovými normami zvyšovalo jejich pocit pohody [viz také Somogyi et al. 2021]. Nový smysl v každodenních aktivitách s dětmi ale nacházeli i někteří otcové. Namísto velkých existenčních starostí se totiž rodiče vzhledem k přítomnosti dětí v domácnosti a jejich každodenním potřebám „museli“ soustředit na jednotlivé malé kroky, které mohli sami ovlivnit a díky kterým mohli žít i v době obrovské nejistoty a pocíťovaného ohrožení smysluplně.

Péče jako únik z kolečka placené práce

Některé zaměstnané matky uvítaly situaci lockdownu jako příležitost vystoupit z namáhavého kolotoče náročné placené práce a nutnosti kombinovat ji s prací neplacenou. Získaly čas pro sebe a pro své děti, což v prvním období vnímaly pozitivně. Ačkoliv lockdown přinesl tuto možnost řadě pracujících, nejen rodičům, některým matkám (výjimečně i otcům) to bylo umožněno ale právě díky péči. Musely (mohly) zůstat doma nebo snížit svůj pracovní výkon právě proto, že měly malé děti, o které se musely postarat. Odpadlo dojíždění, omezily čas strávený zbytečnými, nepříjemnými či stresovými aktivitami, které byly součástí jejich placené práce. Díky tomu se paradoxně u některých rodičů mohl snížit časový stres, jak na australských datech ukázali Craig a Churchill [2020]. Zároveň někteří rodiče popisovali, že v době prvního lockdownu se obecně snížily požadavky zaměstnavatelů. Poklesla výkonnost všech zaměstnanců, tudíž si rodiče mohli dovolit polevit.

Prostě se osekalo hrozně moc věcí okolo a vlastně máš na stole primárně ty věci, který jsou jako klíčový dělat. (...) já jsem třeba ten týden před tím, než to padlo, tak jsem byla dvakrát v Praze na jednání od rána do večera, jakože jsem v Praze i spala (...). A najednou jsem šup byla doma. Tak dobrý. Teď jdu na procházku, protože (dítě) potřebuje spát venku. (Lada, v partnerství, zaměstnaná v akademické sféře, 2 děti, 7 a 3 roky, květen 2020).

Pro některé otce ve zkoumaném vzorku byla situace pandemie impulzem dlouhodobě omezit čas, který tráví placenou prací, aby mohli více času trávit se svými dětmi. Díky tomu, že byli doma – ať už pracovali na home office nebo byla jejich práce omezena, podíleli se více na každodenním chodu rodiny a objevili, že jim to poskytuje radost a uspokojení. Prokop například srovnával možnosti účastnit se na péči o děti po jejich narození před pandemií a během pandemie z pohledu otce, jehož partnerka je primární pečovatelkou. Jedno dítě se jim narodilo před pandemií, druhé v době pandemie. Uzavření společnosti mu umožnilo být po narození druhého dítěte delší čas s rodinou.

To bylo možná takový pozitivum, že jsem byl s tou rodinou... Vlastně byl jsem bez-trestně měsíc a půl v kuse doma po tom, co se narodil mladší syn, takže jsem si to užíval, že to nebylo takový, jako když se narodil starší, to jsem manželce pomohl týden po tom, co se vrátila z nemocnice. A pak jsem už zase si jel svůj pracovní styl. (Prokop, ženatý, SŠ, OSVČ v pohostinství, 2 děti, 1 a 3 roky, SČ, červen 2021)

V rozhovorech s rodiči se tedy objevilo několik témat napovídajících, že zvýšený objem péče rodiče neprožívali pouze jako břemeno či zátěž, ale hodnotili jej i pozitivně. Na jaře 2020 v důsledku vládních opatření došlo k částečnému zmrazení ekonomiky, což znamenalo v řadě odvětví snížení zátěže placenou prací. Podnikající rodiče v oborech, jejichž činnost byla v důsledku pandemie a vládních opatření utlumena nebo zcela zastavena, prožívali první vlnu pandemie jako příležitost zastavit se v pracovním kolotoči, a to zejména proto, že toto období pro ně bylo konkrétně ohraničeným časovým úsekem, po němž mělo následovat znovuotevření ekonomiky a návrat k jejich podnikání. Je zřejmé, že rodiče se ve svých hodnoceních značně lišili, ale v prvním období pandemie nacházela alespoň nějaké pozitivní aspekty lockdownu většina z nich. Výjimkou byly pouze sólo matky, které se hned s počátkem pandemie dostaly do existenčních potíží a zároveň neměly, kam se obrátit o pomoc: Barbora, která musela se začátkem pandemie uzavřít svou cestovní kancelář, a Eva, která přišla o brigádu v restauraci. Hana zase se začátkem pandemie nastoupila do nové práce a nebylo jí umožněno pracovat z domova, přičemž musela zajistit péči o sedmiletou dceru. Pro tyto ženy stres z nové náročné situace překryl jakékoliv potenciální výhody, které v ní ostatní dotázaní spatřovali.

I když dlouhodobá a kontinuální péče o děti bez možnosti alespoň část reprodukční práce převést na jiné osoby či instituce představovala pro rodiče ohromnou zátěž, toto první období komunikační partnerky a partneři většinou vnímali jako zajímavý experiment, který je sblížil s jejich dětmi i s partnerem/partnerkou, umožnil jim převzít kontrolu nad vzdělávacím procesem a najít nové rodinné aktivity a rituály. Ti, kteří kvůli protipandemickým opatřením mohli nebo museli zvolnit v placené práci, popisovali prožitek první vlny pandemie jako určité „zastavení času“, kdy se po prvotním šoku a vyjednání a nastavení základních pravidel zaměřili na malé každodenní aktivity spolu se svými nejbližšími, a tuto novou pospolitost a zpomalení prožívali pozitivně. Tato zkušenost některým z nich umožnila uvažovat o své biografii bez omezení pracovního trhu, přehodnotit své priority a rozdělení času věnovaného produktivní a reprodukční práci a přiznání nové hodnoty péči. S postupem času, s tím jak se uzávěry opakovaly a prodlužovaly, se ale výpovědi rodičů významně proměňovaly.

Druhá (a další) vlna pandemie: depresivní „nový normál“?

Po relativním uvolnění opatření v létě 2020 zasáhla druhá vlna pandemie Českou republiku v říjnu 2020 a trvala do listopadu 2020. Školy byly opět uzavřeny 14. října, tentokrát kromě mateřských škol, a postupně se otevíraly od 18. listopadu. Po vánočních prázdninách již znovu neotevřely (kromě mateřských škol a prvních dvou ročníků základních škol). Poté se česká vláda rozhodla pro přísné uzavření všech škol od začátku března 2021, přičemž byly zcela uzavřeny do poloviny dubna a částečně do poloviny května.

Jestliže první vlna pandemie na jaře 2020 byla prožívána jako přerušení normálního běhu každodenního života, které umožňovalo odpočinout si, pečovat intenzivněji o děti a blízké a prohloubit vztahy v rodině, druhá a další vlny přinesly zklamání až depresi. Tato dvě období měla odlišnou temporalitu: nešlo už jen o vybočení z normálu na přesně daný časový úsek, ale o období, které se vyznačovalo tím, že jeho konec byl v nedohlednu. Druhá vlna představovala odlišný kontext, ve kterém se utvářely nerovnosti jiným způsobem [Anthias 2013].

Já jsem v tom prvním lockdownu prožívala hodně velký životní uklidnění, i když jsem se bála i té nemoci, musím říct. Bydlím v centru města a žila jsem na jaře s otevřenými okny, pod kterými nejezdila auta a nikdo nemluvil, a pro mě to byl jako nový svět a na nějaký měsíc mi to udělalo hrozně dobře. Protože jsem pocítovala předtím na sebe takový nátlak toho, že i když mám malý dítě, tak bych měla hodně pracovat, protože v našem oboru se to tak dělá. (...) Takže to se mi celkem hodilo. Ale na ten podzim už to bylo strašný. To už jsem byla z toho hrozně unavená, protože furt každý týden nám někdo něco rušil, něco měnil, něco bylo roztočeného, někdo tam dostal covid, všichni museli na čtrnáct dní do karantény. Teď divadla pořád vlastně zkoušely a vůbec nic nehrály, bylo to takový -. Takže tak ten podzim byl hodně depresivní pro mě. Vlastně my jsme si v létě mysleli, že už nic takového nebude. Tak jsem fakt věřila, že už se to nevrátí. (Blažena, vdaná, VŠ, OSVČ v kultuře, 1 dítě, 4 roky, červen 2021)

Pozitivní vnímání péče v lockdownu se omezovalo pouze na rozhovory prováděné těsně po první vlně pandemie covidu-19 na jaře 2020, ale opakované rozhovory již zdaleka tak optimistické nebyly. Podobně v rozhovorech s rodiči realizovaných na jaře a v létě 2021, tedy po skončení třetí vlny pandemie, byl zřejmý kontrast zpětného pozitivního hodnocení období první vlny s dalšími vlnami, které už představovaly především nejistotu, na kterou bylo třeba si zvyknout. Matky a otcové dotazovaní po druhé vlně pandemie covidu-19 již nevnímali lockdown jako náhlu, dočasnou a jednorázovou krizovou situaci, ale jako situaci dlouhodobou, trvající a bez jasného konce. Zejména pro dotázané ženy to znamenalo dlouhodobou zátěž spojenou s péčí o děti bez pomoci veřejných institucí, domácí vzdělávání dětí, obtížnou kombinaci péče s placenou prací, případně dlouhodobé omezení či ztrátu práce a snížení příjmů. Důležitou roli ve výpovědích hrála i silná nedůvěra v zaváděná opatření a v komunikaci vlády,

jež neumožňovala situaci dobře porozumět, plánovat osobní nebo pracovní život a získat vidinu brzkého řešení.

V dlouhodobé perspektivě se vyjevily rozdíly v prožívání pandemické krize v závislosti na konkrétní pozici komunikační partnerky/partnera v průsečíku os identit a společenských pozic, zejména genderu, ekonomického a pracovního statusu a složení domácnosti. Dotazovaní rodiče se nacházeli v rozličných pozicích v síti těchto nerovností, což jim poskytovalo rozdílné možnosti, jak zvládat krizi, a vedlo také k jejich odlišným interpretacím. Ne všichni si mohli dovolit pečovat tak, aby jim péče poskytovala uspokojení, i když všichni se museli nějakým způsobem postarat o své děti.

Prohloubení genderových nerovností

Péče byla nadále silně genderovaná. S uzavřením škol a omezením služeb, které by domácnosti mohly využívat, se zvýšil objem neplacené práce a péče v domácnosti, který dopadl nerovnoměrně více na ženy jako hlavní pečovatelky. Výpovědi komunikačních partnerů a partnerek, kteří žili v páru, potvrzují, že pokud došlo k rovnoměrnějšímu rozdělení neplacené práce a péče, byla to změna pouze dočasná a z dlouhodobého hlediska bylo udržováno nebo ještě posíleno uspořádání a rozdělení práce a péče, které v páru fungovalo již před pandemií. To je zřejmě zejména ve vyprávění žen podnikatelek.

Martina, která byla před pandemií OSVČ průvodkyní v turismu, popsala, jak jí tato práce poskytovala hodně flexibility, a i když vždy vykonávala více práce a péče v domácnosti než její partner, s tím, jak se střídala období, kdy byla na zájezdu a kdy byla doma, se manžel musel zapojit. První vlnu, na jejímž začátku její podnikání skončilo, popisuje pozitivně jako období, kdy měla čas na děti a mohla s nimi trávit hodně času venku. Když si na začátku druhé vlny našla práci na DPČ v jiném oboru, fakt, že nepracovala na plný úvazek, představoval pro partnera ospravedlnění jejího výrazně většího zapojení v péči o děti a domácnost, protože on byl i nadále zaměstnancem na plný úvazek. Bylo tomu tak i přesto, že Martina pracovala mimo domov a on na home office.

To je takový, že manžel řekne, že já dělám jenom do dvou a on dělá až do šesti. Jo, takže to skončí na tom, že dělám prostě méně té práce [placené – pozn. aut.], takže bych měla dělat víc tady a tak. (Martina, vdaná, VŠ, dříve OSVČ v turismu, nyní zaměstnaná, 2 děti, 10 a 5 let, duben 2021)

Nižší hodnota její placené práce se projevovala i v prostorovém uspořádání výkonu homeoffice v domácnosti, kdy partner pracoval v uzavíratelné pracovně, kde měl na práci klid, a Martina v různých společných místnostech bytu, kam měli přístup další členové domácnosti a kde se i prostorově propojovala její pečovatelská a pracovní role: „*Taky pracuje z domova, má svoji pracovnu, já jsem tady, kde se dá zrovna, v ložnici atd., ale on je tam v té pracovně většinou.*“ (Martina)

Kateřina vedla až do jara 2020 kadeřnický salon s několika zaměstnankyněmi. Jelikož tento podnikatelský model s sebou nesl obrovské náklady včetně pronájmu prostor, hned na začátku první vlny pandemie, kdy bylo státem nařízeno tyto služby uzavřít, se rozhodla podnikání ukončit a později začala sama pracovat jako OSVČ v jiném salonu. Toto rozhodnutí udělala společně s manželem, který jí původně finančně pomohl celý salon vybudovat. Z původní finanční závislosti na manželovi se Kateřina dopracovala k nezávislosti a prosperujícímu podniku, ale v důsledku pandemie se na manželově příjmu stala opět závislou:

Naštěstí manžel pracuje a peníze vydělá, takže v podstatě –, mám z čeho brát a z čeho žít. Nicméně mě to netěší, protože já jsem zvyklá být samostatná jednotka, a tohle mi opravdu nevyhovuje, nechci to takhle... já prostě nejsem zvyklá dlužit peníze, mě to strašně deptá, mě to ubíjí, mně se o tom zdá, o celé té situaci. Manžel vždycky říká: „Vždyť to máš vypořádaný, vždyť co se děje?“ A já říkám: „No nemám, já s tímhle žít nechci.“ (Kateřina, vdaná, vyučená, OSVČ kadeřnice, 2 děti, 14 a 15 let, duben 2021)

Ženy, které kvůli pandemii přišly o práci nebo jako OSVČ byly státem donuceny zcela zastavit svou ekonomickou činnost, pocítovaly tlak či očekávání, že v této situaci by se měly zaměřit pouze na reprodukční práci a péči a živitelství přenechat partnerům. Další musely svou placenou práci omezit, protože nebyl nikdo jiný, kdo by pečoval o děti v době školních uzávěr. Staly se alespoň částečně a alespoň dočasně finančně závislé na svých partnerech nebo na širší rodině, případně na státu. Sledujeme negativní dopady na pracovní dráhy rodičů, které budou s velkou pravděpodobností dlouhodobé. U žen pracujících jako podnikatelky zaměstnávající další osoby a jako osoby samostatně výdělečně činné krize způsobila nárůst nejistoty a propad některých do (ještě větší) prekarity na trhu práce. U zaměstnaných se projevila ve snižování jejich profesních ambicí a příjmu.

Pracovní pozice, pracovní podmínky a péče

Vzhledem k tomu, že uzavírání společností dopadlo nerovnoměrně na jednotlivé obory, lišily se zkušenosti dle oboru zaměstnání či podnikání. Někteří zaměstnaní a podnikající byli náhle nuceni snížit svou pracovní aktivitu, jiným objem práce výrazně narostl. Dělicí linie vedla také mezi zaměstnanými, kteří mohli svou práci vykonávat z domova, a těmi, kdo nemohli. Rodiče (zejména matky) pracující z domova museli zvládat dvojí zátěž a naprosté splynutí času a prostoru pro produktivní a reprodukční práci. Ačkoliv totéž prožívali i v prvním lockdownu, předpokládaná krátkodobost a výjimečnost této situace jim umožňovala tuto zkušenost lépe zvládat. Jakmile se ale toto prolínání stalo „novým normálem“, tedy dlouhodobým stavem bez jasného konce, bylo zpravidla prožíváno negativně. Pavla, která jako projektová manažerka v IT pracovala z domova a zároveň se sama starala o dvě školní děti, v červnu 2020 hodnotila pozitivně to, že

jí pandemie dala možnost trávit s dětmi více času. Díky povaze své práce mohla pracovat plně z domova, navíc se snížily nároky zaměstnavatele: „*ta výkonnost určitě jako polevila, ale na druhou stranu i ty požadavky*“. Dálkové vyučování navíc dalo podle jejích slov dětem příležitost „*mít otevřený přístup k jiným aktivitám*“. Koncem druhé vlny se ale obávala, že její únava a psychické vypětí pramenící z dlouhodobosti situace bude mít negativní dopad i na její děti:

Na druhou stranu musím říct, že jsem cítila, že ten záprah, který už je dlouhodobý, tak mi nedělá úplně dobře psychicky (...), protože člověk pracuje, člověk denně musel vařit, když byly děti doma, a k tomu dělat školu, a už prostě jsem sledovala, že startuju opravdu na jakoukoliv záminku. Takže jsem si říkala, že opravdu i pro ty děti to musí být docela těžké se mnou vydržet. (Pavla, sólo matka, VŠ, zaměstnaná v IT, 2 děti, 10 a 7 let, SČ, listopad 2020)

Nejhůře na tom z hlediska zvládnání pečovatelské zátěže byly pravděpodobně ty ženy, které měly pevně danou pracovní dobu, pracovaly i v době nejpřísnějších protipandemických opatření mimo domov a neměly s kým se o péči dělit, jako byla například Hana. Ta v březnu 2020 přišla o práci sociální pracovnice v neziskové organizaci. Na rozdíl od většiny ostatních dotázaných tak i první vlnu pandemie prožívala velmi negativně, protože měla obavy z nedostatku peněz a v době lockdownu musela hledat práci. V květnu začala pracovat na nové pozici a snažila se skloubit péči o dceru ve druhé třídě a práci na směny mimo domov. Sama si uvědomovala, že se oproti většině lidí nachází ve zvláštním postavení:

A i jsem měla pocit, že někteří (lidé) jsou jako docela i v pohodě, protože si pochvalovali, že konečně ta rodina může být spolu, tak to bylo tam, kde třeba to byla úplná rodina a jeden z nich nebo oba dva byli na home officu, brali třeba ty překážky v práci, nebo třeba jeden měl ošetřovačku, pak se to zvedlo až na těch osmdesát procent. Takže jeli vlastně docela jako v pohodovém režimu a pak postupně..., jak ty lidi mohli chodit i ven, tak jsem měla pocit, že jsem asi jediná, kdo pracuje. Protože jsem tady potkávala lidi, co věčně na kole, rodiny do přírody, zdálo se mi, že jsou všichni docela spokojení. Připadala jsem si trošku jako pitomec teda, musím říct. (Hana, sólo matka, VŠ, sociální pracovnice, 1 dítě, 7 let, červen 2020)

V době druhého rozhovoru na podzim 2020 stále pracovala v tomto náročném časovém režimu. Musela se přizpůsobovat neustálým změnám podmínek ohledně provozu školy a družiny, případně krizové dětské skupiny, kam mohla dcera docházet v době školní uzávěry. V rozhovoru vyprávěla o únavě, se kterou se potýkala:

Já se de facto každý den kromě pátku vracím za tmy. A ono to taky není dobrý, že jo, pro dceru. A v sobotu dopoledne my spíme, to si říkám, že jsem tohle v životě nezažila, ... je to taková ta totální vyčerpanost, únava. (Hana)

Naopak rodiče, kteří pracovali z domova a zároveň měli možnost se o péči dělit nebo ji převést na další osoby, využívali toho, že nemuseli dojíždět a že jim odpadly některé typy pracovních úkolů. Zároveň se pro některé zjednodušila logistika péče o děti, jelikož nemuseli vozit děti na kroužky či brzké ranní vstávání do školy. Ti pak mohli druhou vlnu prožívat méně negativně než tu první (viz Ronja dále).

Prohloubení ekonomických nerovností a péče

Finanční zajištění domácnosti a finanční rezervy, které bylo možné v době nuceně znemožněné ekonomické aktivity využít, byly klíčovou dělicí linií. Rodiče žijící v páru, se kterými jsme hovořily, sice pocítovali více či méně výrazný propad příjmů, ale měli partnera nebo širší rodinu, která je mohla finančně podpořit. Situace sólo matek s sebou nesla mnohem výraznější nejistotu, způsobenou závislostí jen na jednom příjmu.

Jako to jaro, to byla nějaká nová situace, která trvala dva, dva tři měsíce. A pak byla naděje, že se to prostě nějak stabilizovalo a rozjede se to dál. Jenže ta druhá vlna, myslím si, že má ten dopad o to horší, že lidi si uvědomují, že to možná není poslední vlna, a že vlastně teď... ve všech je taková ta nejistota, že nikdo neví, co bude, a nemá to úplně dobrý vliv ani na psychiku, ani na ekonomiku, ani na nic. (Erika, sólo matka, VŠ, zaměstnaná – soudní asistentka, 1 dítě, 8 let, listopad 2020)

Pokud matky musely řešit, jak naplnit základní existenční potřeby, promítalo se to i do jejich prožívání času stráveného s dětmi a zvládání pečovatelské zátěže. I když se snažily, aby děti jejich nejistotu a strach nepocítovaly, odráželo se to nutně v jejich psychické pohodě a ta se následně odrážela v jejich vztahu s dětmi a v tom, jak vnímaly péči. I ty ženy, které v první vlně hodnotily školní uzávěru jako příležitost k destigmatizaci svojí situace, v dalších vlnách na situaci nenacházely nic dobrého:

A pořád se to táhne... Jednak jsem už psychicky vyčerpaná. A pořád se to točí jako kolotoč nepřijemností. Protože pořád přeskládávám peníze a počítám: na co mám, ... a na něco už holt nemám. (Barbora, sólo matka, SŠ, práce v call centru, dříve OSVČ v turismu, 2 děti, 18 a 5 let, květen 2021)

Rodiče, kteří pracovali před pandemií jako OSVČ a kvůli protipandemickým opatřením přišli o příjem, postupem času vyčerпали své finanční rezervy. Také u nich bylo vnímání druhé vlny pandemie výrazně negativní ve srovnání s první vlnou, kterou prožívali jako jasně ohraničené období, které je nutné překonat a které nabízí příležitost trávit více času společně s rodinou a péči o děti si užívat. Druhá vlna pro ně byla velkým zklamáním, že ještě není po všem, když byli nu-

cení znovu uzavřít svá podnikání. Někteří museli podnikání ukončit již v první vlně, jiní ve druhé vlně změnili oblast podnikání, aby mohli alespoň částečně kompenzovat nemožnost podnikat v původním oboru, a další si našli zaměstnání v jiném oboru. Matky, které byly nuceny podnikání omezit nebo ukončit a najít si zaměstnání a zároveň s těmito změnami pečovat o děti, jež byly doma, to vnímaly jako výraznou zátěž a negativně prožívaly také nerovnoměrné rozdělení práce a péče, pokud žily v páru.

Kompenzující zvýhodnění

Pro rodiče nacházející se ve zvýhodněných pozicích na osách nerovností byla dlouhodobost krize impulzem najít nový způsob fungování, který jim více vyhovoval. Mohli k tomu totiž využít zdroje, které kompenzovaly ztráty pramenící z pandemické „krize reprodukce“. K těmto zdrojům patří zejména zdroje ekonomické: vyšší příjmy a finanční rezervy umožňovaly vykrytí snížení příjmu a postupem času externalizovat část pečovatelské zátěže zakoupením služeb, jakmile to bylo možné (např. chůvy, úklid, dovážka jídla). Kromě finančních zdrojů a úspor šlo také o obor podnikání nebo zaměstnání, respektive o to, zda došlo ke snížení, nebo dokonce zastavení příjmu a k závislosti na podpůrných vládních programech. Další osou nerovností byla partnerská a rodinná situace, respektive ekonomické postavení partnera/partnerky i širší rodiny a ochota pomoci. Příkladem takového páru je Ronja a Robert. Vlivem pandemie se jim oběma sice trochu snížil příjem, ale kvůli nemožnosti chodit do restaurací či jezdit na dovolené a výlety celkově spíše uspořili. V první školní uzávěře se jako rodina izolovali, oba pracovali z domova a dělili se o péči a školní výuku dvou dětí. To je sice podle jejich vyprávění jako rodinu stmelilo a poskytlo jim příležitost trávit více času s dětmi, ale také to bylo u obou provázeno velkým stresem a únavou. V době druhé školní uzávěry odjeli na chalupu, o předškolního syna pečovala babička, objednávali si hotová jídla, aby nemuseli každodenně vařit, a soukromá škola dcery již dobře zvládala on-line výuku.

Takže jsme si to opravdu jako nastavili tak, že jsme v tom prostě spokojený a vůbec to nevnímáme jako problém, jako nějakou situaci, která nás stresuje, ale naopak to bereme jako příležitost i v tom běžném provozu si užít venkov a přírodu a možnost vypadnout z Prahy. Což je obrovský posun v tom mentálním nastavení oproti tomu jaru. Že to bereme částečně jako dovolenou. (Ronja, v partnerství, VŠ, OSVČ PR konzultantka, 2 děti, 8 a 5 let, Praha, květen 2020)

Některé z těchto zvýhodnění, díky kterým mohli kompenzovat ztráty způsobené pandemií, přímo souvisí s ekonomickým postavením. Jiné jsou spíše výsledkem konkrétní rodinné situace. Mayer [2020] podobně hovoří o dvou osách určujících zranitelnost tváří v tvář riziku pandemie: jednu představují socioekonomické ne-

rovnosti (příjem, vzdělání, sociální vyloučení) a druhou sociodemografické životní situace (typ rodiny, počet dětí a jejich věk, rozvod, vícegenerační domácnosti). Analýza rozhovorů s rodiči v různých pozicích a životních situacích ukazuje, že zatímco první vlna pandemie spíše vyrovnávala socioekonomické nerovnosti tím, že dopady protipandemických opatření byly podobné pro všechny, v druhé a dalších vlnách pandemie došlo naopak k prohloubení nerovností. Rodiče, kteří se nacházeli ve výhodnějších pozicích, dokázali své zdroje a pozice využít k tomu, aby minimalizovali negativní dopady uzavření škol. Naopak rodiče, kteří tyto zdroje a pozice neměli, pocítili dlouhodobost krize, jelikož s ubíhajícím časem se negativní dopady prohlubovaly. Pandemie covidu-19 tak představuje „realizaci rizika“, která vedla k prohloubení nerovností mezi rodiči na základě toho, kde se nacházeli v průsečících os nerovností. Do určité míry také vedla ke změně toho, jak jsou tyto osy nerovností vedeny: například bydlení ve vícegenerační domácnosti na venkově se stalo výhodou, zatímco podnikání v sektorech omezených rozhodnutím vlády zásadní nevýhodou. Průsečíky těchto os následně významně ovlivňovaly to, jak matky a otcové prožívali zvýšený objem péče v době školních uzávěr – zejména nakolik se mohli vyvázat z placené práce, aniž by se museli obávat o svůj příjem, jak byla péče náročná a do jaké míry se mohli o péči s někým podělit, aby nebyli příliš přetíženi.

Diskuse a závěr

Ve shodě s Ulrichem Beckem jsme v době pandemie covidu-19 mohli pozorovat totální přenos odpovědnosti na jednotlivce – rodiče, což mělo nejvíce negativní dopad na ty nejchudší a nejzranitelnější. Toto přenesení odpovědnosti na rodiče bylo silně genderované: výpovědi našich komunikačních partnerů a partnerek i dostupná data ukazují, že větší díl reprodukční práce nesly na bedrech matky, jejichž placená práce je v rámci genderové kultury v ČR stále pokládána za „sekundární“ a které jsou symbolicky spjaté se sférou domova a mateřství. Převzetí plné odpovědnosti rodiči bylo pokládáno za samozřejmé a automatické a nebylo zpochybňováno ani našimi komunikačními partnerkami a partnery.

Rodiče sami podle našich zjištění prožívali péči v průběhu pandemie covid-19 jako ambivalentní zkušenost. Zejména v prvním období školní uzávěry na jaře 2020 a v okamžiku jejího ukončování rodiče hodnotili tuto zkušenost (také) pozitivně (až na několik výjimek). První lockdown jim poskytl možnost trávit čas v úzkém sepětí s rodinou, upevnit vztahy s dětmi, alespoň částečně uniknout z kolečka placené práce či odstranit stigma nepracující matky. Po prvních dnech či týdnech zmatku, nejistoty ohledně dalších událostí, strachu o život a zdraví a nutnosti nastavit nové rituály byla péče o děti pro mnohé rodiče způsobem, jak si zachovat pocit smyslu a zdání struktury a směřování času, tedy jak efektivněji zvládat krizi. Tato interpretace byla posílena tím, že rozhovory byly prováděny v okamžiku, kdy se situace zdánlivě navracela k normálu. Následně ale s tím, jak se trvání pandemie prodlužovalo, opakované uzávěry škol a ně-

kteřích ekonomických odvětví se stávaly každodenností, ztenčovaly se finanční rezervy či se plně obnovily nároky světa placené práce, začalo jednoznačně převažovat negativní prožívání „břemena péče“. Zejména matky začaly reflektovat dlouhodobé negativní důsledky intenzivní péče v době lockdownu: zhoršení pozice na pracovním trhu, zhoršení ekonomické situace, zvýšení závislosti na muži živiteli nebo na systému sociální podpory.

Náš výzkum naznačuje, že pandemie covid-19 měla svou specifickou temporalitu. První vlna na jaře 2020 byla sice provázena velkou nejistotou a obavami o bezpečí sebe a svých blízkých, zároveň ale představovala ohraničený a relativně krátký časový úsek, vyjmutý z cyklu běžného času, ve kterém přestala platit dosavadní pravidla a sociální normy. Zkušenost první vlny pandemie tak částečně odkazuje k bachtinovskému konceptu karnevalu. Ten představuje čas, který stojí mimo společenské a morální normy a kdy se stírají běžné hranice a rozdíly mezi lidmi [viz Lachmann 1987]. Toto vnímání času otevřelo prostor k prožívání zvýšeného objemu péče mimo jiné jako příležitosti být se svou rodinou, zpomalit a osvobodit se od požadavků světa produktivní práce. Jak ukazuje Lisa Suckert [2021], pandemie koronaviru se dostala do konfliktu s časovou logikou vlastní kapitalismu, spočívající v neustálém měření a komodifikaci času, časovém rozšiřování, zrychlování a přivlastňování si budoucnosti, a představovala tak z hlediska společenského času „vynucenou deceleraci“ [Rosa 2020 in Suckert 2021: 1171]. Suckert zároveň přidává varování, že z dlouhodobého hlediska, ve snaze „dohnat zpoždění“, může krize vyústit „v ještě nemilosrdnější orientaci na růst, zrychlení a výkonnost“ [ibid.: 1173]. Ve shodě s touto předpovědí druhá a další vlny školních uzávěr a lockdownů přinesly podle našich komunikačních partnerek a partnerů návrat nároků kapitalistického světa placené práce a zároveň nutnost dlouhodobě zvládat zvýšený objem péče a ekonomickou nejistotu. Péče byla opět vytlačena na okraj ekonomického a společenského života a tím pádem začala být znovu prožívána převážně jako „břemeno“ a jako zdroj genderových nerovností.

Péče byla prožívána odlišně nejen v čase, ale také v závislosti na pozici dotazovaného rodiče v průsečíku os z(ne)výhodnění. Klíčové byly kromě genderu jak socioekonomické charakteristiky, konkrétně příjem, typ a obor placené práce a bydlení, tak demografické charakteristiky (typ rodiny, počet dětí a jejich věk). Zejména matky, které mohly vykonávat placenou práci z domova, negativně prožívaly invazi reproduktivní sféry do sféry produktivní z hlediska času i prostoru. Jiné zase čelily zásadnímu snížení své životní úrovně, závislosti na partnerovi či postupnému propadu do chudoby a nemožnosti se z ní v dohledné době vymáknout. Logika trhu v pozdním kapitalismu totiž ani v době pandemie nepřestala fungovat. Matky zároveň neměly možnost, jak odpovědnost za péči odmítnout, maximálně se o ni mohly podělit s otcem dětí či partnerem/partnerkou nebo přes zdravotní riziko, které to obnášelo, získat pomoc od prarodičů či širší rodiny. Negativní dopady školní uzávěry, zejména právě na omezení času disponibilního pro ekonomicky oceňovanou produktivní práci, pocítili všichni dotazovaní rodiče. Někteří ale disponovali zdroji, které jim umožnily časové, psychologické

i ekonomické ztráty kompenzovat. Možnost kompenzovat ztráty se ale plně rozvinula až ve druhé a dalších vlnách pandemie, kdy částečně opadl všudypřítomný strach z nové neznámé nemoci, obnovily se kontakty mezi členy širší rodiny a rozvinuly se služby umožňující „koupit si čas“: rozvážky nákupů a jídel, soukromé služby péče apod. Zatímco tedy první vlna pandemie spíše vyrovnávala socioekonomické rozdíly mezi jednotlivci a domácnostmi, ve druhé a dalších vlnách se pro některé naplno projevíly negativní ekonomické dopady „krize péče“ [Leonard, Fraser 2016] a jiní našli cesty, jak s pomocí svých zdrojů tyto dopady mírnit, a dokonce spatřovat v situaci lockdownu výhody.

Neplacená reproduktivní práce je zásadní pro fungování celé společnosti včetně ekonomiky. Přitom v centru pozornosti současné neoliberální společnosti přetrvává důraz na ekonomický růst a postavení (hodnota) jedince ve společnosti je odvozováno od jeho postavení na trhu práce, přičemž péče je spíše zátěží a zdrojem znevýhodnění než oceňovanou hodnotou. Toto zaměření na „produkcí“ místo na reprodukci lidského života prostřednictvím péče a práce v domácnosti snižuje hodnotu těch, kdo ji vykonávají [Bahn, Cohen, van der Meulen Rodgers 2020]. I když byla alespoň v prvním období pandemie péče hodnocena a prožívána rodiči (i) jako příležitost, zdroj smyslu a nová hodnota, celkově pandemie nevedla k většímu uznání ani ocenění péče ve společnosti. Naopak s tím, jak v době pandemie narostla nejistota ohledně dopadů na ekonomiku, zaměstnanost a životní úroveň domácností, neoliberální kontext důrazu na placenou práci byl spíše posílen. Po dočasném vystoupení z logiky neoliberalismu se péče opět stala primárně břemenem, které je nutné externalizovat, aby rodiče mohli živit domácnost, a přibyla nová nejistota, protože již není možné se zcela spolehnout na veřejné služby. Zejména matky tak musí počítat s možností opětovného zvýšení zátěže a přesunutí péče zcela do domácnosti a zejména na jejich bedra. Na to mohou v budoucnu reagovat zaměstnavatelé zvýšením nedůvěry ve spolehlivost žen/matek zaměstnankyň.

RADKA DUDOVÁ je vědeckou pracovnící oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Odborně se zaměřuje zejména na problematiku genderových vztahů a péče o děti a péče o závislé seniory, proměny pracovního trhu a nerovnosti. Její teoretický zájem cílí na provázanost institucí, norem a diskurzů. Využívá a rozvíjí kvalitativní přístupy k výzkumu v sociálních vědách.

ALENA KRÍŽKOVÁ je vědeckou pracovnící a vedoucí oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Zabývá se ekonomickou nezávislostí žen, kombinací práce a rodiny, genderovou analýzou péče a rodinných politik a genderovými vztahy v organizacích, managementu a podnikání.

Literatura

- Adams-Prassl, A., T. Boneva, M. Golin, C. Rauh. 2020. „Inequality in the Impact of the Coronavirus Shock: Evidence from Real Time Surveys.“ *Journal of Public Economics* 189 (September), <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104245>.
- Ahmed, S. 2017. *Living a Feminist Life*. Durham: Duke University Press, <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104245>.
- Alase, A. 2017. „The Interpretative Phenomenological Analysis (IPA): A Guide to a Good Qualitative Research Approach.“ *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5 (2): 9–19, <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v5n2p.9>.
- Anthias, F. 2013. „Hierarchies of Social Location, Class and Intersectionality: Towards a Translocational Frame.“ *International Sociology* 28 (1): 121–138, <https://doi.org/10.1177/0268580912463155>.
- Bahn, K., J. Cohen, Y. van der Meulen Rodgers. 2020. „A Feminist Perspective on COVID-19 and the Value of Care Work Globally.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 695–699, <https://doi.org/10.1111/gwao.12459>.
- Beck, U. (1986) 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Theory, Culture & Society Series. London: Sage, <https://doi.org/10.2307/2579937>.
- Beck, U. 2006. „Living in the World Risk Society: A Hobhouse Memorial Public Lecture Given on Wednesday 15 February 2006 at the London School of Economics.“ *Economy and Society* 35 (3): 329–345, <https://doi.org/10.1080/03085140600844902>.
- Beck, U., É. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bernardi, F., C. J. Gil-Hernández. 2021. „The Social-Origins Gap in Labour Market Outcomes: Compensatory and Boosting Advantages Using a Micro-Class Approach.“ *European Sociological Review* 37 (1): 32–48, <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa034>.
- Branicki, L. J. 2020. „COVID-19, Ethics of Care and Feminist Crisis Management.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 872–883, <https://doi.org/10.1111/gwao.12491>.
- Browne, I., J. Misra. 2005. „Labor-market Inequality: Intersections of Gender, Race, and Class.“ Pp. 165–189 in *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. Wiley Online Books, <https://doi.org/10.1002/9780470996973.ch9>.
- Collins, P. H. 1990. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Craig, L., B. Churchill 2020. „Dual-earner Parent Couples’ Work and Care during COVID-19.“ *Gender, Work & Organization*. Online first, <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>.
- Dudová, R. 2020. *Mechanismy znevýhodnění sólo matek na pracovním trhu* [online]. Praha: Aperio. Dostupné z: https://aperio.cz/wp-content/uploads/2020/11/Analýza_mechanismy_znevychodneni_201124.pdf.
- Faircloth, C. 2014. „Intensive Parenting and the Expansion of Parenting.“ Pp. 25–50 in E. Lee, J. Bristow, C. Faircloth, J. Macvarish. *Parenting Culture Studies*. London: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9781137304612_2.
- Fodor, É., A. Gregor, J. Koltai, E. Kováts. 2021. „The Impact of COVID-19 on the Gender Division of Childcare Work in Hungary.“ *European Societies* 23 (S1): S95–110, <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>.
- Fraser, N. 2016. „Contradictions of Capital and Care.“ *New Left Review*, 99–117.
- Hartmann, H. 1979. „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union.“ *Capital & Class* 3 (2): 1–33, <https://doi.org/10.1177/030981687900800102>.
- Hays, S. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale: Yale University Press.

- Hennekam, S., Y. Shymko. 2020. „Coping with the COVID-19 Crisis: Force Majeure and Gender Performativity.“ *Gender, Work and Organization* 27 (5): 788–803, <https://doi.org/10.1111/gwao.12479>.
- Hertz, R., J. Mattes, A. Shook. 2020. „When Paid Work Invades the Family: Single Mothers in the COVID-19 Pandemic.“ *Journal of Family Issues*. Online first, <https://doi.org/10.1177/0192513X20961420>.
- Holstein, J. A., Gubrium, J. F. 2011. „The Constructionist Analytics in Interpretative Practice.“ Pp. 341–358 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Choo, H. Y., M. M. Ferree 2010. „Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities.“ *Sociological Theory* 28 (2): 129–149, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x>.
- Jennings, A. L. 1993. „Public or Private? Institutional Economics and Feminism.“ Pp. 111–129 in M. A. Ferber, J. A. Nelson (eds.). *Beyond Economic Man: Feminist Theory and Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Johnston, R. M., A. Mohammed, C. van der Linden. 2020. „Evidence of Exacerbated Gender Inequality in Child Care Obligations in Canada and Australia during the COVID-19 Pandemic.“ *Politics & Gender* 16 (4): 1131–1141, <https://doi.org/10.1017/S1743923X20000574>.
- Lachmann, R. 1987. *Bakhtin and Carnival: Culture as Counter-Culture*. CHS occasional papers. Center for Humanistic Studies, College of Liberal Arts, University of Minnesota, <https://doi.org/10.2307/1354246>.
- Leonard, S., N. Fraser. 2016. „Capitalism’s Crisis of Care.“ *Dissent* 63 (4): 30–37, <https://doi.org/10.1353/dss.2016.0071>.
- Lewis, H. 2020. „The Coronavirus Is a Disaster for Feminism.“ *The Atlantic* [online], March 19. Dostupné z: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Mallett, O., A. Marks, L. Skountridaki. 2020. „Where Does Work Belong Anymore? The Implications of Intensive Homebased Working.“ *Gender in Management* 35 (7–8): 657–665, <https://doi.org/10.1108/GM-06-2020-0173>.
- Mayer, K. U. 2020. „Notes on a Sociology of the COVID-19 Pandemic: Intersections with Demography.“ Prezentace na konferenci *Wittgenstein Centre Conference 2020 Demographic aspects of the Covid-19 Pandemics and Its Consequences*. Austrian Academy of Sciences, online, 30. 11. 2020.
- Miller, K. E. 2021. „The Ethics of Care and Academic Motherhood amid COVID-19.“ *Gender, Work and Organization* 28 (S1): 260–265, <https://doi.org/10.1111/gwao.12547>.
- Ozkazanc-Pan, B., A. Pullen. 2021. „Reimagining Value: A Feminist Commentary in the Midst of the COVID-19 Pandemic.“ *Gender, Work and Organization* 28 (1): 1–7, <https://doi.org/10.1111/gwao.12591>.
- Rosa, H. 2020. „Pfadabhängigkeit, Bifurkationspunkte und die Rolle der Soziologie. Ein Soziologischer Deutungsversuch der Corona-krise.“ *Berliner Journal für Soziologie* 30 (2): 191–213, <https://doi.org/10.1007/s11609-020-00418-2>.
- Somogyi, N. I., O. Gergely, R. Geambaşu, B. Nagy. 2021. „Mothers’ Mental Wellbeing During the First Covid-19-Related Quarantine in 2020.“ Prezentace na konferenci *15th ESA Conference*, online, 1. 9. 2021.
- Suckert, L. 2021. „The Coronavirus and the Temporal Order of Capitalism: Sociological Observations and the Wisdom of a Children’s Book.“ *Sociological Review* 69 (6): 1162–1178, <https://doi.org/10.1177/00380261211024890>.
- Uhde, Z. 2016. „From Women’s Struggles to Distorted Emancipation: The Interplay

- of Care Practices and Global Capitalism.“ *International Feminist Journal of Politics* 18 (3): 390–408, <https://doi.org/10.1080/14616742.2015.1121603>.
- Walton, E. 2020. „Gendering: Be Safe, Take Care. On the Matters of a (Feminist) Pandemic.“ *European Sociologist* [online] 45: Pandemic (Im)Possibilities. Dostupné z: <https://www.europeansociologist.org/issue-45-pandemic-impossibilities-vol-1/gendering-be-safe-take-care-matters-feminist-pandemic>.
- Wood, H., B. Skeggs. 2020. „Clap for Carers? From Care Gratitude to Care Justice.“ *European Journal of Cultural Studies* 23 (4): 641–647, <https://doi.org/10.1177/1367549420928362>.